

PRAKTIČNI ASPEKTI UČINAKA TURIZMA

Dr.sc. Duško Stić, email: drdskonzultant@gmail.com

Direktor Auto-kapa Zablaće, Šibenik, direktor Jadromarka, Zagreb, Republika Hrvatska

Sažetak: Istražujući gospodarsko značenje turizma, Svjetsko vijeće za putovanje i turizam (WTTC – *World Travel & Tourism Council*) ustvrdio je da turizam predstavlja najveću gospodarsku granu (prosječno alimentira oko 11% svjetskog Bruto društvenog proizvoda (GDP - *Gross Domestic Product*), najvećeg poslodavca, najvećeg poreznog obveznika i slično. Također, turizam uvjetuje najveće svjetske putničke migracije stanovništva u cilju očuvanja zdravlja, odmora, zabave te različitih sportsko-rekreacijskih aktivnosti. Početkom trećeg milenija turizam je ostvario preko tisuću milijuna dolazaka sa stalnim uzlaznim trendom. Dakle, turizam je pojava koja utječe na gotovo sve sfere ljudskoga života i rada te koji proizvodi niz različitih učinaka. Iako mnogi autori detaljno analiziraju učinke turizma, glavna se kritika odnosi na premalo fokusiranje na učinke pojedinih vrsta turizma, kao i na nesposobnost istraživača da identificiraju i razumiju sam proces stvaranja učinaka. Ipak, te je učinke moguće uglavnom klasificirati u tri glavne skupine (ekonomski učinci, društveno-kulturni učinci i environmentalistički učinci), o kojima ćemo u ovom radu mi posebno govoriti. Međutim, valja znati da u sklopu svake od triju skupina učinaka nalazimo pozitivne i negativne utjecaje, na koje ćemo se mi također fokusirati.

Ključne riječi: Turizam, ekonomski učinci, društveno-kulturni učinci, environmentalistički učinci

PRACTICAL ASPECTS OF TOURISM EFFECTS

Abstract: Exploring the economic significance of tourism, the World Travel & Tourism Council (WTTC) argued that tourism represents the largest branch of the economy (it consumes around 11% of the world's Gross Domestic Product (GDP), the largest employer, the largest taxpayers and the like. Tourism also determines one of the largest travel migrations in the world, with the aim to preserve health, rest, entertainment and various sports and recreational activities. At the beginning of the third millennium, tourism has generated over a thousand million arrivals with a steady upward trend. Thus, tourism is a phenomenon that affects almost all spheres of human life and work and produces a variety of effects. Although many authors analyze in detail the effects of tourism, the main criticism is related to too little focus on the effects of certain types of tourism, as well as on the inability of researchers to identify and understand the process of producing effects. However, these effects can be mainly classified in to three main groups (economic effects, socio-cultural effects and environmental effects), which we will specifically discuss in this paper. However, it should be noted that there are positive and negative effects within each of the three groups, on which we will also focus on.

Key words: Tourism, economic effects, socio-cultural effects, environmental effects

1. UVOD

Kao što u sažetku rekosmo, turizam je suvremena pojava koja utječe na gotovo sve sfere ljudskoga života i rada. Iako mnogi autori detaljno analiziraju učinke turizma, glavna se kritika odnosi na premalo fokusiranje na učinke pojedinih vrsta turizma, kao i na nesposobnost istraživača da identificiraju i razumiju sam proces stvaranja učinaka koje uglavnom moguće klasificirati u tri glavne skupine (ekonomski učinci, društveno-kulturni učinci i environmentalistički učinci), o kojima ćemo u nastavku posebno govoriti. Međutim, valja znati da u sklopu svake od triju skupina nalazimo pozitivne i negativne učinke, na koje ćemo također upozoriti. Potter i Pearce sačinili su modele za utvrđivanje učinaka turizma. Potterov model predočava slijed aktivnosti, odnosno okvir za utvrđivanje učinka razvoja

destinacijskog turizma, pri čemu mjereni učinak sadrži ekonomske, društveno-kulturne i environmentalističke sastavnice. Model se sastoji od sljedećih devet uzastopnih koraka: ⁴¹⁹

- Korak 1. Istraži kontekst turističkoga razvoja;
- Korak 2. Prognoziraj budućnost za prostor / mjesto ako se razvoj nastavi i ako se ne nastavi;
- Korak 3. Istraži karakter turističkoga razvoja;
- Korak 4. Prognoziraj budućnost ako se razvoj nastavi / istraži što će se desiti kada se razvoj dogodi;
- Korak 5. Utvrdi kvalitativne i kvantitativne razlike između 2. i 4. koraka;
- Korak 6. Predloži mjere poboljšanja / ublažavanja radi smanjenja nepovoljnih učinaka;
- Korak 7. Analiziraj učinke i usporedi alternative;
- Korak 8. Izloži rezultate; te
- Korak 9. Donesi odluku.

Budući da je turizam značajna uslužna industrija, on je zaslužan i za razvoj cijeloga uslužnoga sektora pojedinih zemalja i u svijetu. Istražujući gospodarsko značenje turizma, (WTTC⁴²⁰ je ustvrdio da turizam predstavlja najveću gospodarsku granu (prosječno alimentira oko 11% svjetskog (GDP-a⁴²¹ -), najvećeg poslodavca, najvećeg poreznog obveznika i slično. Također, turizam uvjetuje najveće svjetske putničke migracije stanovništva u cilju očuvanja zdravlja, odmora, zabave te različitih sportsko-rekreacijskih aktivnosti. Početkom trećeg milenija turizam je ostvario preko tisuću milijuna dolazaka sa stalnim uzlaznim trendom. Za razliku od ostalih svjetskih industrija i industrijskih giganata koji su podložni pritiscima globalnih recesija, turizam je uspijevao stalno rasti. ⁴²²

2. EKONOMSKI UČINCI TURIZMA

Ekonomski su učinci turizma bili prvi koje su autori počeli istraživati i analizirati, za razliku od druge dvije skupine učinaka koje su tek kasnije ušle u fokus znanstveno-teorijskog interesa. To je u prvom redu posljedica činjenice što su ekonomski učinci mjerljivi i lakše ih je uočiti te što ekonomski učinci imaju vitalno značenje za većinu zemalja i područja gdje se turizam intenzivnije razvija. Ekonomski učinci turizma postaju osobito uočljivi u vrijeme njegova omasovljenja početkom druge polovice 20. stoljeća. ⁴²³

Osim toga, valja znati da je turizam, nakon naftne i automobilske industrije, najveći svjetski izvoznik, izraženo u različitim financijskim pokazateljima. Iz predloženih podataka vidljiv je utjecaj turizma na razvoj gospodarstava nekih regija ili zemalja. Doprinos turizma razvoju

⁴¹⁹ Više vidjeti u Page, S.: *Urban tourism*, Routledge, London, 1995. str. 112.-117.

⁴²⁰ Akronim od *World Travel & Tourism Council* (Svjetsko vijeće za putovanje i turizam).

⁴²¹ Akronim od *Gross Domestic Product* (Bruto društveni proizvod).

⁴²² Cooper, C. & Fletcher, J. & Gilbert, D. et al.: *Tourism – Principles and Practice*, Longman, Harlow, Essex, 1998. str. 125

⁴²³ Više vidjeti u Vukonić, B.: *Turizam i razvoj s posebnim naglaskom na zemlje u razvoju*, Školska knjiga, Zagreb, 1987. str. 83.

gospodarstva pojedine regije (zemlje) ovisi o gospodarskoj snazi, odnosno neovisnosti konkretnog turističkog područja. Što je gospodarstvo određenog receptivnog područja razvijenije, to će ono manje trebati uvoziti usluge i proizvode za zadovoljenje turističke potražnje, pa će i multiplikacijski efekti od turizma biti veći.⁴²⁴ Također, na veličinu ekonomskih učinaka turizma u određenom području utječu i sljedeći čimbenici:⁴²⁵

- Vrsta turističke destinacije i njezin turistički proizvod;
- Veličina turističke potrošnje u destinaciji i obujam njezine cirkulacije u okviru lokalnog gospodarstva;
- Veličina i vrsta lokalnog gospodarstva (je li ono ovisno o uslugama, proizvodnji, ili je mješovitog tipa?);
- Stupanj do kojeg je lokalno gospodarstvo uspjelo riješiti problem sezonalnosti i osigurati cjelogodišnje poslovanje.

Za ocjenu doprinosa turizma razvoju gospodarstva nekog područja osobito je nužno uključiti i, primjerice, oportunitetni trošak ulaganja u turizam, odljeve i drugo. Weiermair⁴²⁶ drži da turizam može poslužiti kao sredstvo poticanja i diversifikacije gospodarstva samo ondje gdje je dostigao barem minimalni stupanj početnog razvoja te procjenjuje da on može stimulirati opći gospodarski razvoj ukoliko je u nekoj regiji (zemlji) prihod od turizma dosegao približno 2% BDP-a. Međutim, pitanje je koliko je moguće postići i održati taj udjel turističke potrošnje u BDP-u s obzirom na nekoliko sljedećih činjenica:⁴²⁷

- Turizam je sezonska industrija, što utječe na investicije i zaposlenost (često se misli da su zaposleni u turizmu niskog stupnja obrazovanja, slabo plaćeni, niskog statusa i bez dugoročne stabilnosti);
- Turistička je potražnja pod utjecajem niza vanjskih čimbenika (primjerice, politički nemiri, neuobičajeni klimatski uvjeti i slično) koji se obično nalaze izvan kontrole turističke destinacije;
- Motivacija za turistička putovanja složena je i nestabilna pojava, nalazi se u konstantnoj promjeni na konkurentnom turističkome tržištu počevši od 90-ih godina 20. stoljeća naovamo;
- Turistička potražnja cjenovno je i dohodovno elastična, što znači da na nju utječu i male promjene cijena turističkog proizvoda i raspoloživog dohotka potrošača i slično.

Prigodom procjene ekonomskih učinaka turizma valja uključiti i njegov izravni, neizravni i induktivni utjecaj na gospodarstvo receptivne regije (zemlje). Izravni je utjecaj ukupna vrijednost turističke potrošnje u određenom vremenu i prostoru umanjena za vrijednost uvoza proizvoda i usluga tzv. *prve linije* (neophodnih za zadovoljenje turističke potražnje). Neizravni se efekt manifestira kada se ostvarena sredstva iz turističke potrošnje tvrtke troše za

⁴²⁴ Prema Travel and Tourism World Estimates, WTTC Report, London, 1995. Preuzeto iz Hitrec, T. i Mikačić, V.: Hrvatski turizam u integriranoj Europi: danas i sutra, Zbornik radova sa znanstvenoga i stručnoga skupa Turizam u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća, Fakultet za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik Sveučilišta u Splitu, Dubrovnik, 1996. str. 22.

⁴²⁵ Djelomično preuzeto iz Page, S.: Isto, str. 119.

⁴²⁶ Weiermair, K.: Turizam kao jedna od odrednica gospodarskog razvoja i ekonomske integracije Europe - problemi i izgledi, Turizam, 1993., No. 11-12., str. 240.

⁴²⁷ Djelomično preuzeto iz Page, S.: Isto, str. 116. i 118.

nabavu proizvoda i usluga drugih sektora lokalnog gospodarstva (primjerice, graditeljstvo, energetika, vodovod i slično). Taj efekt ne uključuje sav novac ostvaren u izravnom efektu, pa ga valja umanjiti za uvoz, poreze, štednju i slično.

Konačno, novac koji preostaje bit će distribuiran lokalnom stanovništvu u obliku plaća, dividendi, renta, kamata i slično. Ono će ga dijelom potrošiti za kupnju dobara i usluga lokalnog gospodarstva, što će predstavljati induktivni efekt turističke potrošnje. Tek zbrajanjem svih triju efekata stječe se uvid u pravo značenje ekonomskoga učinka turizma. Dakle, turizam generira brojne pozitivne ekonomske učinke za gospodarstvo receptivnih zemalja, ali prigodom procjene njihove veličine valja postupati s velikom pozornošću. Naime, osim pozitivnih, turizam može proizvesti i negativne učinke, pa ćemo u nastavku sistematizirati temeljne pozitivne i negativne učinke turizma.

- **Pozitivni ekonomski učinci turizma** (poboljšanje devizne bilance, generiranje proračunskih prihoda, aktiviranje turističkih potencijala, povećanje zaposlenosti, pokretanje regionalnog razvoja, razvoj malog i srednjeg poduzetništva, stimuliranje gospodarskih tokova između područja i sudionika turističkog procesa, zapošljavanje prometnih kapaciteta i slično).
- **Negativni ekonomski učinci turizma** (sezonski karakter djelatnosti, rast cijena proizvoda, usluga i zemljišta, ovisnost o nekoliko glavnih emitivnih tržišta, različiti odljevi, kao što su veća sklonost uvozu, zapošljavanje strane radne snage, stranog kapitala za investicije i slično, zatim promjena gospodarske strukture ili efekt istiskivanja receptivnog prostora koje može ići do te mjere da se stvori potpuna ovisnost toga prostora o turizmu, porast troškova života rezidenata, porast oportunitetnih troškova i slično).

Ekonomski učinci turističke potrošnje računaju se primjenom multiplikacijske analize, dok se ekonomski učinak projektiranog turističkog razvoja procjenjuje primjenom tehnika poput *cost-benefit* analize i slično, pa ćemo u nastavku dati osvrt na mjerenje ekonomskih učinaka turističke potrošnje. Godišnja turistička potrošnja u nekoj zemlji može se saznati iz statistike koju objavljuje WTO, ali ona ne pruža uvid u to koliki je dio tog prihoda ostao u nacionalnom gospodarstvu, a koliki je dodatni učinak u gospodarstvu ostvarila turistička potrošnja. Kako bi se podatak o turističkoj potrošnji preveo u informaciju o ekonomskim učincima, nužno je izračunati vrijednost multiplikatora. Vrijednost turističkoga multiplikatora beznačajna je ako ne znamo o kojem je multiplikatoru riječ i ako ne definiramo metodologiju njegovog izračuna. Primjerice, skupina autora navodi mnoštvo multiplikatora i tehnika za njihovo izračunavanje, i to:⁴²⁸

- **Transakcijski multiplikator:** Mjeri iznos dodatnog prihoda gospodarstva koji je rezultat povećane turističke potrošnje (zapravo, on mjeri obujam i vrijednost prodaje);
- **Output multiplikator:** Mjeri iznos dodatnih outputa u gospodarstvu koji su rezultat povećane turističke potrošnje (zapravo, mjeri promjene postojeće razine proizvodnje);
- **Multiplikator dohotka:** Mjeri dodatni dohodak (plaće, rente, kamate, profiti) ostvaren u gospodarstvu na temelju povećane turističke potrošnje, a može se mjeriti kao nacionalni (ili regionalni, u slučaju domaćeg turizma), ili kao raspoloživi (dohodak domaćinstava koji ona mogu potrošiti ili uštedjeti);

⁴²⁸ Prilagođeno prema Cooper, C. & Fletcher, J. & Gilbert, D. et al.: Isto, str. 131.-134.

- **Multiplikator zaposlenosti:** Mjeri zaposlenost koja je posljedica dodatne jedinice turističke potrošnje (odnos je ukupne zaposlenosti generirane turističkom potrošnjom i izravne zaposlenosti), a može poslužiti i kao izvor informacije o sekundarnim učincima turizma (izračun mu je složeniji, a valja ga pozorno i interpretirati); te
- **Multiplikator proračunskog prihoda:** Mjeri sve učinke u proračunskim prihodima izazvane povećanjem turističke potrošnje, a može biti izražen u bruto i neto iznosu (porast proračunskih prihoda umanjen za proračunske troškove vezane za povećanje turističke aktivnosti).

U literaturi se obično elaboriraju četiri temeljne tehnike koje se koriste za mjerenje vrijednosti turističkog multiplikatora, i to: temeljna teorija, kensijanski multiplikator, ad hoc metoda te input-output metoda.⁴²⁹ Dvije potonje metode pružaju najtočnije podatke i općenito su uporabljive, s time što je input-output metoda jako skupa, ali pruža najpotpuniju sliku ekonomskih učinaka turizma, jer omogućuje utvrđivanje izravne, izravno-neizravne te izravno-neizravno-induktivne razine učinaka, zatim iznose multiplikatora dohotka, zaposlenosti i proračunskog prihoda, kao i potrebe za uvozom po jedinici turističke potrošnje. Iako imaju neka ograničenja, detaljniji multiplikacijski modeli mogu imati pozitivne implikacije na formuliranje turističke politike ili nekih drugih politika, jer oni pružaju i sljedeće analitičke i simulacijske mogućnosti, na drugom mjestu (str. 146.) navodi gore citirana skupina autora:

- Analiza nacionalnih ili regionalnih učinaka investicija javnog ili privatnog sektora u turističke projekte;
- Simulacija ekonomskih učinaka, od sektora do sektora, i to bilo kojeg prijedloga turističkog razvoja;
- Ispitivanje relativnog značenja učinaka pojedinih vrsta turizma ili turizma u usporedbi s ostalim sektorima gospodarstva.

Isti autori, i na istome mjestu, navode da se u recentnijim analizama procjene učinaka turizma zbog osiguranja pouzdanijeg instrumentarija njegovog planiranja, koriste modeli koji kombiniraju različite ekonomske, društveno-kulturne i environmentalističke učinke s tehnikama prognoziranja, što je osobito značajno za sustavno promatranje svih utjecaja turističke industrije na društveni i ekonomski razvoj neke receptivne zemlje.

3. DRUŠTVENO-KULTURNI UČINCI TURIZMA

Osim ekonomskih, turizam rezultira i brojnim manje vidljivim i mjerljivim učincima, pa su se tek posljednjih dvadesetak godina pojavile detaljnije analize društveno-kulturnih učinaka turizma,⁴³⁰ to više što je u drugoj polovici 20. stoljeća turizam postao osobito masovna pojava, a društveno-kulturni učinci turizma uglavnom proizlaze iz odnosa gostiju i domicilnog stanovništva (domaćina). Taj odnos karakterizira prolazan, vremenski i prostorno ograničen, nespontan te neujednačen i neuravnotežen karakter iskustva, pa je i za njihovo uočavanje i sagledavanje nužan dulji protok vremena. No, bitno je uočiti temeljne pozitivne i

⁴²⁹ Više vidjeti u Cooper, C. & Fletcher, J. & Gilbert, D. et al.: Isto, str. 133.-137.

⁴³⁰ Među autorima koji su detaljnije istražili društveno-ekonomske učinke turizma ističu se Doxey (1975), Turner & Ash (1975), Mathieson & Wall (1982), Murphy (1985), Jafari (1987), Krippendorff (1987), Smith (1989), Urry (1990) i drugi.

negativne društveno-kulturne učinke koje turistička kretanja izazivaju kod turista i rezidenata, odnosno društava čiji su oni pripadnici.

Generiranje brojnih društveno-kulturnih učinaka proizlazi iz same prirode turizma kao pojave. Naime, turizam je pretežito uslužna industrija, čiji proizvod potrošač (turist) može konzumirati samo ako osobno posjeti destinaciju. Ovo implicira razvoj raznovrsnih odnosa između samih turista, turista i rezidenata te samih rezidenata koji potom rezultiraju različitim pozitivnim i negativnim, izravnim, neizravnim i induktivnim utjecajima, a mogu utjecati i na promjenu vrijednosnog sustava, individualnog ponašanja, obiteljskih odnosa, životnog stila, na razinu sigurnosti, moralno ponašanje, kreativno izražavanje, tradicionalne ceremonije i društvenu organizaciju turista i rezidenata, odnosno društva kojemu oni pripadaju.⁴³¹

Kada je riječ o društveno-kulturnim učincima koje turistička kretanja imaju na turiste, odnosno društva pretežito emitivnih zemalja, mogu se uočiti neki pozitivni učinci (razvoj kulture putovanja, upoznavanje kulture i povijesti drugih naroda, bolje razumijevanje među ljudima iz različitih zemalja i različita kulturnog naslijeđa, povećanje socijalnosti ljudi i smanjenje društvenih napetosti, primjena pozitivnih iskustava stečenih turističkim kretanjem u mjestu stalnog stanovanja, samorealizacija, oslobađanje napetosti, zadovoljstvo i slično), kao i neki negativni učinci (spoznaja i primjena negativnih iskustava stečenih turističkim kretanjem u mjestu stalnog stanovanja i slično).

Kada je riječ o društveno-kulturnim učincima koje turistička kretanja imaju na rezidente, odnosno društva pretežito receptivnih zemalja, mogu se uočiti neki pozitivni učinci (razvoj turističke kulture, razmjena ideja, vjerskih nazora i kulturnih informacija s drugima, valorizacija društvenih atraktivnosti destinacije, oživljavanje starih običaja i kulturnih manifestacija, očuvanje i stimuliranje starih obrta i domaće kuhinje, promjena potrošačkih navika i slično), kao i neki negativni učinci (demonstracijski efekt ili imitiranje ponašanja turista, migracije radnika iz ruralnog u urbani prostor, promjena potrošačkih navika, gubitak kulturnog identiteta, lažno imitiranje *autentičnih* ugođaja i sredina, porast kriminala, moralna erozija, porast napetosti zbog osjećaja servilnosti, širenje zaraznih bolesti i slično).

Izravno, neizravno i induktivno djelovanja društveno-ekonomskih činitelja turizma može se predočiti na demonstracijskom efektu (kojeg smo gore naveli u sklopu negativnih utjecaja turizma na rezidente) do kojeg dolazi kada svojim ponašanjem turisti utječu na rezidente, tako da ih ovi počinju posvemašno oponašati. To se drži izravnim društveno-kulturnim učinkom turizma, pri čemu čak nije ni nužan izravni kontakt turista sa žiteljima receptivne destinacije, a da demonstracijski efekt, u većem ili manjem stupnju, ipak bude postignut. Žitelji destinacije koji se već nalaze pod utjecajem demonstracijskog efekta svojim ponašanjem mogu utjecati na promjenu ponašanja ostalih članova društva, što se drži neizravnim društveno-kulturnim učinkom. Demonstracijski efekt čak može inducirati promjenu potrošačkih navika domicilnog, lokalnog stanovništva.

Obujam izravnih te potencijalno negativnih društveno-kulturnih učinaka turizma bit će veći što su veće razlike između turista i rezidenata glede životnog standarda,⁴³² temeljnih vrijednosti, religijskih uvjerenja, tradicije, običaja, životnog stila, načina ponašanja,

⁴³¹ Prema Mathieson, A. & Wall, G. (1982.) Preuzeto iz Page, S.: Isto, str. 135.

⁴³² Prema Smith, V.L. Preuzeto iz Weiernair, K.: Turizam kao jedna od odrednica gospodarskog razvoja i ekonomske integracije Europe – problemi i izgledi, Turizam, 1993. No. 11-12. str. 242.

oblačenja, upravljanja vremenom i samog odnosa prema strancima.⁴³³ Kultura nekog naroda mijenja se i prilagođava svjetskim promjenama, a turizam u tom procesu djeluje kao akcelerator, jer dovodi u kontakt različite kulture. Akulturacija označava proces u kojemu dvije različite kulture, dolazeći u kontakt, poprimaju karakteristike jedna od druge. Ako kontaktiraju *jača* i *slabija* kultura, općenito se drži da prva utječe na drugu. Kako turisti obično dolaze iz gospodarski i kulturno razvijenijih zemalja, nisu skloni usvajati kulturu svojih domaćina, pa se događa obratan proces.

Većina antropoloških studija ukazuje na postupno slabljenje tradicionalne kulture i usvajanje sve većeg broja sastavnica masovne gostujuće kulture (tzv. *cocacolizacija* domaće kulture i životnog stila).⁴³⁴ Indikatore ekonomskih i okolišnih učinaka turizma moguće je relativno precizno kvantificirati i mjeriti, ali su društveno-kulturni učinci teško mjerljivi, jer nisu kvantitativnog nego često kvalitativnog i subjektivnog karaktera. Ipak, određene društveno-kulturne učinke turizma (poput porasta neke bolesti) lakše je uočiti i izmjeriti od nekih drugih (poput promjene običaja), a neke je moguće identificirati (poput porasta kriminala i prostitucije), ali ih je teže pripisati isključivo turizmu. Postoje primarni i sekundarni izvori podataka pomoću kojih je moguće istražiti društveno-kulturne učinke turizma. Primarne podatke crpimo iz primarnih izvora (empirijskih istraživanja), a sekundarne iz različitih publikacija za druge svrhe (poput podataka iz statistike kriminaliteta, izvješća o zaraznim bolestima, podataka o zaposlenosti, reportaža i članaka iz novina ili drugih medija i slično).

Prigodom utvrđivanja društveno-kulturnih učinaka turizma na temelju primarnih podataka nužno je u istraživanje uključiti i turiste i rezidente, istraživanje valja provesti na reprezentativnom uzorku, važno je da ispitanik može točno identificirati osobu koja se drži turistom, odnosno potencijalnoga ispitanika, istraživanje valja obaviti u različito vrijeme u godini, jer je turizam sezonska pojava te za dobivanje pouzdanih informacija i postavljanje integritetnog modela društveno-kulturnih učinaka turizma, navedene bi podatke valjalo prikupljati i analizirati u relativno čestim intervalima (barem one koje je to moguće). Također, ograničen je broj društveno-kulturnih varijabli koje je moguće koristiti na detaljnoj i kvantitativnoj razini, ali ipak je moguće, osim karaktera turizma, uključiti određene indikatore, kao što su:⁴³⁵

- Odnos broja turista i domaćeg stanovništva;
- Broj kontakata domaćina i gostiju po transakciji;
- Broj kontakata domaćina i gostiju u zajedničkim objektima;
- Broj kontakata domaćina i gostiju u društveno-kulturne svrhe;
- Razlike u dobnoj distribuciji (strukтури) domaćina i gostiju;
- Postotak lokalnog stanovništva koje dolazi u kontakt s turistima;
- Postotak populacije koja radi u industriji vezanoj za turizam; te
- Broj i mjesta okupljanja turist-domaćin.

4. ENVIRONMENTALISTIČKI UČINCI TURIZMA

⁴³³ Prema Inskeep, E.: Preuzeto iz Cooper, C. & Fletcher, J. & Gilbert, D. et al.: Isto, str. 175.

⁴³⁴ Čomić, D.: Karakteristike kulturnih kontakata u turizmu, Turizam, 1991. No. 1. str. 22.-23.

⁴³⁵ Više vidjeti u Cooper, C. & Fletcher, J. & Gilbert, D. et al.: Isto, str. 181.-182.

Prirodni ili izgrađeni okoliš, predstavlja temeljnu sastavnicu turističkog proizvoda, jer su turistička kretanja najčešće motivirana prirodnim ljepotama destinacije. Pedesetih godina prošlog stoljeća na odnos turizma i okoliša gledalo se kroz prizmu koegzistencije; pojavom masovnog turizma šezdesetih godina, povećan je pritisak na prirodni prostor zbog turističkog razvoja; porastom svijesti i skrbi za okoliš u ranim sedamdesetim godinama taj odnos dolazi u konflikt, a u sljedećoj dekadi zorno je potvrđena konfliktnost tog odnosa; posljednju dekadu prošloga stoljeća karakteriziraju stavovi da odnos između turizma i okoline može biti od koristi za obje strane, ali uz primjenu postulata održivog razvitka.⁴³⁶

Prigodom proučavanja fizičkih učinaka turističke aktivnosti nužno je odgovoriti na pitanja o tomu koje, kakve i kolike fizičke utjecaje uzrokuje turizam u odnosu na ostale aktivnosti, kakve su bile okolnosti prije nego što se turizam počeo razvijati (kako bi se mogla odrediti osnova za usporedbe), kakvo je sadašnje stanje flore i faune te koje je izravne, neizravne i inducirane environmentalističke učinke moguće povezati s turističkom aktivnošću. Učinci turizma na okoliš mogu biti pozitivni i negativni te imati izravne, neizravne i inducirane implikacije na prostor. U slabije razvijenim zemljama, turistički razvoj može imati pozitivan učinak za rezidente i turiste (poboljšanje čistoće zbog razvoja komunalne infrastrukture i slično), dok u razvijenim područjima na turizam se obično gleda kao na pojavu koja negativno djeluje na okolinu (povećanje zagađenosti i gužve).

Društveno-kulturnim i učincima turizma na okoliš u literaturi se, nažalost, uglavnom pripisuje negativno djelovanje (smanjenje kvalitete zemlje, vode i zraka, promjene prirodnog okoliša i utjecaj na prirodnu ravnotežu živih bića, porast troškova sprječavanja zakrčenosti, zagađenosti, zaštite prostora te prirodnih i izgrađenih atrakcija, nagrđivanje vizualnog identiteta prostora izgradnjom neestetskih zdanja, uništenje kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika zbog nekontrolirane eksploatacije u turističke svrhe, porast rizika od požara, odrona i slično). Međutim, nedvojbeni su i pozitivni učinci turizma na okoliš, kao što su očuvanje i/ili restauracija kulturno-povijesnih građevina i spomenika, valorizacija prirodnih i kasnije izgrađenih atraktivnosti, zaštita prirodnih resursa ustrojem nacionalnih parkova i ostalih oblika zaštite prirodnih ljepota i krajobraza i slično. Valja znati da je jeftinije zaštititi okoliš, nego sanirati napravljene štete u prostoru, čak i kada je to moguće.

Ne postoji općeprihvaćen model za utvrđivanje negativnih učinaka turizma, ali se u praksi koriste neke metode. U cilju utvrđivanja neto učinaka turističkoga razvoja na okoliš, u Škotskoj je provedeno istraživanje na temelju kojeg je sastavljena turizam-okolišna bilanca stanja koja sadrži stavke koristi djelovanja turističke aktivnosti na fizičku okolinu te troškova proizašlih iz djelovanja turističkog razvoja na okolinu, i to kako slijedi:

- **Koristi:** Uključuju pet područja koristi, primjerice: 1. poboljšanja učinjena u okolišu radi povećanja atraktivnosti prostora za posjetitelje (regeneracija urbanog prostora, promocijski projekti, konzervacijski planovi); 2. adaptacija i restauracija zapuštenih i neiskorištenih zgrada za turističku uporabu; 3. povećanje broja objekata za sport i rekreaciju rezidenata i posjetitelja; restauracija povijesnih zdanja i starih sela, zaselaka i mjestašaca; 4. poboljšanje infrastrukture (ceste, parkirališta, pješačke staze, usluge javnog prijevoza); te 5. generiranje i poticanje dizajna usklađena s tradicijom i vrednovanje kvalitete okoline u razvojnom procesu.

⁴³⁶ Više vidjeti u Page, S.: Isto, str. 143.-144.

- **Troškovi:** Uključuju pet vrsta pritisaka, primjerice: 1. pritisak mase - uništenje prirodnih putova, ometanje divljači, oštećenje vegetacije, štete nanijete divljini te gubitak mira i tišine; 2. prometni pritisak - uglavnom trpe određene lokacije, uključujući prometna uska grla, problemi parkiranja, polagano kretanje prijevoznih sredstava (kamperi) po glavnim cestama te zagađenje izazvano porastom prometa; 3. vizualni pritisak - neki turistički objekti nagrđuju vizuru, jer nemaju estetskih vrijednosti; 4. pritisak otpada - porasla je neurednost i opasnost za divljač zbog neprimjerenog odlaganja i saniranja smeća; te 5. pritisak sukoba između korisnika - tamo gdje su resursi oskudni dolazi do konflikta između njihovih korisnika.

Međutim, prije izbora metode utvrđivanja učinaka turizma na okoliš, valja shvatiti motive koji stoje iza toga. Tzv. EIA-proces⁴³⁷ općenito pomaže istraživačima prigodom prognoziranja posljedica na okoliš vezanih za bilo koji predloženi projekt. Njime se ispituju procedure okolišne revizije (audita), ograničenja prirodnih resursa, okolišni problemi i konflikti koji mogu djelovati na realizaciju projekta te mogući štetni učinci na ljude, floru i faunu, tlo, vodu, zrak, mir, krajobraz, kulturna mjesta i slično u okviru prostora na koji se projekt odnosi ili bi mogli biti pod njegovim utjecajem. U sklopu EIA-procesa najprije se, na temelju okolišne politike, osmišljava prijedlog razvoja destinacijskog turizma; nakon inicijalne evaluacije projekta, bira se mjesto i preliminarno utvrđuje zaštićenost prostora i mogući učinci na okoliš; sačinjava se izvješće ili predstudija izvedivosti te detaljna procjena environmentalističkog utjecaja; sačinjava se studija izvedivosti; slijedi implementacija mjera za zaštitu okoline i implementaciju projekta; obavlja se monitoring okoline te monitoring i evaluacija projekta.

Nakon inicijalne evaluacije projekta, izbora mjesta i preliminarnog utvrđivanja njegovih učinaka na okoliš, učinke valja usporediti s indikatorima utjecaja turizma na okoliš iz regulacijskih odredaba politike, a zbog ispitivanja mogućih konflikata. Moguće je koristiti više vrsta indikatora, primjerice: promjena klime i oštećenje ozonskog sloja, kiselost zraka i zemljišta, zagađenost plinovima, kvaliteta urbanog prostora, biološka raznolikost i krajobrazi, otpad i njegovo zbrinjavanje, prirodni resursi te opći indikatori, uključujući ekonomske, populacijske te indikatore energije i prometa.⁴³⁸ Selekciju indikatora valja obaviti prema kriterijima koji će osigurati reprezentativnu sliku uvjeta ili odgovora društva, odnosno koji će biti jednostavni, laki za interpretaciju i moći odražavati različite vremenske trendove; biti prilagodljivi promjenama u okolini i društvenim aktivnostima; pružiti polazišta za međunarodne usporedbe; biti nacionalnog dosega ili primjenjivi na regionalna pitanja koja se odnose na okolinu od nacionalnog značenja; te imati granične odrednice ili referentne vrijednosti s kojima ih se može izravno uspoređivati.

S druge strane, tzv. environmentalistička revizija je volontaristička, jer bez zakonske regulative nužne za njezinu implementaciju, mala je vjerojatnost da će ona biti učinkovit zaštitar okoline. Tamo gdje postoji određena legislativa, odnosno zakonska regulativa, okolišna revizija služi za utvrđivanje ostvarenja zakonskih i planiranih zahtjeva. Iako ponegdje ne postoje zakonske obveze, ovu bi se reviziju svakako trebalo provoditi zbog osiguranja dugoročnih koristi vezanih za učinkovitost usvojena projekta razvoja. Zakonodavstvo bi trebalo obvezivati privatni, ali i javni sektor na njezino provođenje, jer će

⁴³⁷ Akronim od *Environmental Impact Assessment* (Procjena utjecaja na okoliš).

⁴³⁸ Prema *Environmental Indicators*, OECD, Paris, 1994.

se tako osigurati kvalitetno iskorištavanje prirodnih resursa te kreirati pozitivan imidž. Budući da javni i privatni sektor nisu vlasnici okoline, svi bi zainteresirani trebali biti konzultirani o primjeni bilo kojeg razvojnog projekta koji se tiče okoline.

5. ZAKLJUČAK

U radu su eleborirane tri skupine učinaka turizma: ekonomski, društveno-kulturni te environmentalistički, pri čemu smo se fokusirali na njihovu pozitivnu i negativnu dimenziju. Inače, postupak analize učinaka turizma povezan s nekim ozbiljnim metodološkim problemima, primjerice: problem uspostavljanja primjerenog temelja za mjerenje postojećih i budućih učinaka induciranih turizmom, problem dezagregiranja učinaka turizma od ostalih ekonomskih aktivnosti te problem gotovo nemogućeg rekonstruiranja stanja u okruženju *starijih* turističkih destinacija u trenutku kada se turizam u njima počeo razvijati.

Mjerenje ekonomskih učinaka turizma zahtjevniji je posao od običnog računanja razine turističke potrošnje i prihoda, jer to može biti netočno, ali i zavarati. Zbog toga, prije utvrđivanja načina mjerenja ekonomskih učinaka turizma, nužno je promotriti različite aspekte gospodarstva pod utjecajem turističke potrošnje. Naime, postoji razlika utvrđivanja ekonomskih učinaka turističke potrošnje i samog turističkoga razvoja. S druge strane, za dosadašnja, uglavnom strana, istraživanja o društvenim i kulturnim učincima turizma valja reći da se oni promatraju kao kombinirani efekti, jer je teško povući čvrstu granicu između njihovog djelovanja (oni se često i u velikoj mjeri i preklapaju), da uglavnom ističu njihov negativan karakter te da pretežito analiziraju posljedice koje odnos gost-domaćin ima na rezidente i društvo receptivnog područja. Razvoj svake industrije, pa tako i turizma implicira određeno djelovanje na okoliš. U slučaju turizma to je neizbježno zato što turisti moraju doći u mjesto potrošnje da bi mogli konzumirati turistički proizvod, pa valja izgraditi primjerenu prometnu i drugu infrastrukturu, izgraditi objekte za smještaj i prehranu turista i slično.

Inače, utjecaje turizma na okoliš (okolinu) moguće je promatrati iz dva kuta: iz kuta prirodne okoline i kuta izgrađene okoline. Iz kuta prirodne okoline valja promatrati 1. floru i faunu (uništenje staništa pojedinih vrsta, ubijanje životinja zbog lova, ubijanje životinja za izradu suvenira, migracije životinja, uništavanje vegetacije radi opskrbe drvom ili biljkama, promjene biljnog pokrova zbog krčenja ili pošumljavanja prigodom gradnje objekata, stvaranje prirodnih rezervata ili sanktuarija i slično), 2. zagađenja (zagađenje vode kanalizacijskim ispustima, ispuštanjem naftnih derivata, zagađenje zraka emisijama prijevoznih sredstava, zagađenje bukom od prijevoza i aktivnosti turista i slično), 3. prirodne resurse (iscrpljivanje nadzemnih i podzemnih voda i vodnih tokova, iscrpljivanje fosilnog goriva kao izvora energije neophodne za turističku aktivnost, povećanje rizika od požara i slično) te 4. različite vizualne učinke (zgrade, parkirališta; smeće i slično).

Iz kuta izgrađene okoline valja promatrati 1. urbanu okolinu (zemlja izuzeta iz primarne poljoprivredne proizvodnje, izmjena hidroloških tokova i slično), 2. vizualni učinak (porast izgrađenog prostora, novi arhitektonski stilovi, ljudi i pripadnost i slično), 3. infrastrukturu (preopterećenje cestama, željeznicom, parkiralištima, električnim vodovima, opskrba novom infrastrukturom, upravljanje okolinom radi njezine prilagodbe za turističku upotrebu, primjerice, plaže i slično), 4. urbani oblik (promjene rezidencijalnog, trgovinskog i industrijskog iskorištavanja zemljišta, izmjene urbanog tkiva, primjerice, cestama, nogostupima i slično, kontrast između urbanih prostora namijenjenih turističkoj populaciji i

onih za rezidente i slično), 5. restauraciju (ponovna uporaba zgrada koje su bile izvan uporabe, restauracija i zaštita povijesnih zgrada i mjesta, restauracija derutnih i napuštenih objekata u drugi dom - vikendicu i slično) te 6. konkurenciju (mogući pad turističkih atrakcija ili regija zbog pojave novih atrakcija ili promjene turističkih navika i preferencija).

KORIŠTENA LITERATURA

- [1] Cooper, C. & Fletcher, J. & Gilbert, D. et al.: Tourism – Principles and Practice, Longman, Harlow, Essex, 1998.
- [2] Čomić, D.: Karakteristike kulturnih kontakata u turizmu, Turizam, 1991. No. 1.
- [3] Environmental Indicators, OECD, Paris, 1994.
- [4] Hitrec, T. i Mikačić, V.: Hrvatski turizam u integriranoj Europi: danas i sutra, Zbornik radova sa znanstvenoga i stručnoga skupa Turizam u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća, Fakultet za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik Sveučilišta u Splitu, Dubrovnik, 1996.
- [5] Page, S.: Urban tourism, Routledge, London, 1995.
- [6] Travel and Tourism World Estimates, WTTC Report, London, 1995.
- [7] Vukonić, B.: Turizam i razvoj s posebnim naglaskom na zemlje u razvoju, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- [8] Weiermair, K.: Turizam kao jedna od odrednica gospodarskog razvoja i ekonomske integracije Europe - problemi i izgledi, Turizam, 1993., No. 11-12.